

ДО ГЕНЕЗИ ТА СУТНОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ПОНЯТТЯ ІНВЕРСІЇ

У статті здійснено спробу простежити історію виникнення та розвитку поняття інверсії від давнини до сучасності. Особливу увагу приділено розглядові цього мовного явища в українській науковій традиції, зіставлено між собою дотеперішні погляди на це питання, з'ясовано зміст таких понять, як «прямий» і «зворотний» порядок слів.

Ключові слова: порядок слів, інверсія, аналогічні мови, транспозитивні мови.

Порядок слів здавна привертав до себе увагу мовознавців, і на сьогодні у світовій науці є чимало досліджень, присвячених питанню розташування слів у реченні. Проте деякі проблеми й надалі потребують теоретичного осмислення, зокрема ті, що стосуються історичного коріння лінгвістичного інструментарію, уживаного в студіях, присвячених порядку слів. Мета цієї статті — з'ясувати походження поняття інверсії та встановити особливості його розуміння в українському мовознавстві.

Сучасні термінологічні словники (С. Я. Єрмоленко, О. О. Селіванової) тлумачать інверсію в українській мові як перестановку, зміну звичного, або прямого, порядку слів з метою надання фразі особливого стилістичного забарвлення, виразності¹.

По-іншому розставляє акценти А. Й. Багмут, визначаючи інверсію як «зміну звичайного прямого чи зворотного (курсив наш. — О. Ш.) порядку слів у реченні на стилістично маркований. Метою інверсії є логічне чи експресивне виділення певного слова або групи слів»².

Як бачимо, ці погляди помітно різняться: для перших двох дослідниць «звичним» порядком слів є прямий, натомість для А. Й. Багмута — і прямий, і зворотний. Щоб пролити додаткове світло на це питання, звернімося й до відповідних дефініцій в іншомовних термінологічних словниках.

За Д. Кристалом, інверсія — «процес або результат синтаксичної зміни, коли певна послідовність складових частин розглядається як протилежна іншій»³. Отже, у визначенні інверсії автор, на відміну від українських мовознавців, уникає безпосередньої вказівки на прямий словопорядок.

¹ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. — К., 2001. — С. 68; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 180.

² Багмут А. Й. Інверсія // Українська мова: Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. — К., 2004. — С. 221.

³ Crystal D. The Penguin Dictionary of Language. — Harmondsworth, 1999. — P. 169.

У німецькому словнику мовознавчих термінів інверсія трактується як «зміна порядку членів речення (суб'єкт — предикат), що вважається нормальним, на інший (предикат — суб'єкт)»⁴. «Нормальним» тут названо словопорядок, що відповідає «звичному» в інтерпретації О. С. Селіванової та С. Я. Єрмоленко.

Особливе місце у висвітленні цієї проблеми посідають франкомовні термінологічні словники. Ж. Юн розглядає інверсію як «зміну порядку, в якому зазвичай розташовуються слова в реченні чи словосполученні, на порядок, протилежний логічному, аналітичному та природному»⁵. Отже, за підставу порівняння в нього слугує порядок слів, названий не «прямим» (або «звичним»), а «логічним», «природним», «аналітичним». Ще раніше відомий мовознавець Ж. Марузо обґрунтовував подібну думку, покликаючись на концепцію французького автора XVIII ст. Г. Жирара⁶.

Наведені дефініції дозволяють стверджувати, що в потрактуванні поняття «інверсія» мовознавцям бракує одностайності, тому нашим завданням є з'ясування причин розбіжностей у поглядах на цей феномен.

З викладеного вище можна зробити висновок, що поняття інверсії ґрунтується на уявленні про два словопорядки — неінверсивний (немаркований) та інверсивний (маркований).

Уперше теоретичне осмислення інверсивного та неінверсивного словопорядку було здійснене у французьких граматиках XVIII ст. У Франції тоді точилася дискусія з приводу так званого «природного» порядку слів. Серед учених існувало два погляди на це питання: «раціоналістичний» і «сенсуалістичний». Представники першого — Н. Бозе, С. Шено дю Марсе та ін. — пов'язували «природність», тобто відповідність логічному мисленню, з порядком слів, властивим французькій мові: підмет — присудок — додаток. Відхилення від цього порядку вважалося інверсією⁷.

Великий інтерес становить праця «Правдиві засади французької мови», автор якої Г. Жирар, зваживши на розташування слів у реченні, притаманне різним мовам, уперше поділив їх на три класи: аналогічні, транспозитивні (які інколи ще називають переставними) й змішані (амфілогічні) мови. При цьому він пов'язував між собою такі їх характеристики, як можливість інверсії та наявність відмінкових форм. До аналогічних він відносив французьку, італійську, іспанську мови, у яких слова в реченні мають бути розташовані відповідно до природного порядку, порушення якого не припускається. Характерними особливостями аналогічних мов є наявність артиклів і відсутність відмінкової системи. До транспозитивних належать мови, порядок слів у яких може відхилятися від природного, що зумовлено потребою вираження емоцій або залежить від уяви мовця. Переставляння членів речення, тобто інверсія, не є недоліком і завдяки наявності відмінкових форм і закінчень не викликає спотворення змісту. У таких мовах (латинській, церковнослов'янській, російській) артиклі відсутні. Мови змішаної групи (грецька, німецька) поєднують риси перших двох груп, маючи артиклі (як в аналогічних мовах) і відмінки (як у транспозитивних мовах)⁸.

⁴ Lexicon sprachwissenschaftlicher Termini / Hrsg. von R. Conrad.— Leipzig, 1988.— S. 105.

⁵ Younes G. Dictionnaire grammatical.— Alleur, 1985.— P. 254.

⁶ Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Пер. с фр. Н. Д. Андреева.— М., 1960.— С. 27.

⁷ Вакуленко С. Природа мови за Гаманном // 36. Харків. історико-філол. т-ва : Нова серія.— X., 1995.— Т. 5.— С. 87–88.

⁸ Girard G. Les vrais principes de la langue française, ou la parole réduite en méthode, conformément aux lois de l'usage, en seize discours.— Paris, 1747.— T. 1.— P. 23–25.

Услід за Г. Жираном Н. Бозе, автор дослідження «Загальна граматика, або Рациональний опис необхідних елементів мови, що служить основою вивчення всіх мов», порушив проблему розташування слів, використавши термін «аналітичний порядок слів» (який він ототожнював із природним). Учений вважав аналітичний порядок універсальним: суб'єкт речення стоїть перед предикатом, а всі інші члени речення розташовані за ними⁹. Без аналітичного порядку спілкування між людьми не вбачалося можливим. Як переконував автор, «мовлення повинне створювати чуттєвий образ думки, але будь-який чуттєвий образ передбачає наявність частин, укладених у певному порядку і в певних співвідношеннях, тільки аналіз думки може бути природним і безпосереднім об'єктом чуттєвого образу, тільки аналітичному порядку до снаги забезпечити порядок у цьому образі, з його почерговістю складників і швидкоплинністю»¹⁰. Н. Бозе зазначав, що правила синтаксису мають бути однакові для всіх мов¹¹, а інверсія — аномальне відхилення від нормального порядку слів, тому в мовах, де інверсія можлива, слова треба переставляти таким чином, щоб структура речення відповідала природному порядку. Зокрема, це стосувалося латини та грецької мови, коли коментатори давніх текстів навмисно переробляли інверсивний порядок слів, ніби повертаючи речення до природного¹². При цьому, на думку Н. Бозе, відступ від природного словопорядку в разі інверсії передбачає збереження контактного синтаксичного зв'язку між елементами. Від інверсії він відрізняв поняття «hyperbate» (від гр. *hyperbatys* — «перемішання»): це явище так само полягає в порушенні природного порядку, але супроводжується роз'єднанням граматично пов'язаних слів і розміщенням інших слів між ними. Таким чином, між синтаксично залежними одне від одного словами втрачається зв'язок сусідства:

Тип словопорядку	Порядок розташування членів речення	Речення та його значення
природний	суб'єкт — предикат — об'єкт	<i>Alexander vicit Darium</i> — «Олександр переміг Дарія».
інверсія	об'єкт — предикат — суб'єкт	<i>Darium vicit Alexander</i> — «Дарія переміг Олександр».
гіпербат	об'єкт — суб'єкт — предикат	<i>Darium Alexander vicit</i> — «Дарія Олександр переміг» ¹³ .

Такий підхід до пояснення інверсії мав давнє коріння. Початки його можна віднайти в Цицерона, який стверджував, що існує три способи розташування слів у реченні (*triplex commutatio ordinis*). Перший є прямим і природним (*directe sicut natura ipsa tulerit*). Дотримуючись його, ми немов рухаємося від початку до кінця. Другий спосіб розташування слів є протилежним першому (*invertatur ordo*) і відповідає рухові від кінця до початку (*sursum versus retroque*). Третій полягає в можливості розділення взаємопов'язаних слів іншими словами (*intercise atque permixte*)¹⁴. Таким чином, з трьох можливих варіантів лише перший є прямим і природним, решта — відхилення від нього.

⁹ *Beauzée N. Grammaire Générale, ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues.* — Paris, 1767. — Т. 2. — Р. 469.

¹⁰ *B. E. R. M. [Beauzée N., Douchet J.-Ph.-A.] Langue // Encyclopédie, ou dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres.* — Neufchastel, 1765. — Т. 9. — Р. 257.

¹¹ *Beauzée N. Op. cit.* — Р. 468.

¹² *Ibid.* — Р. 477.

¹³ *Ibid.* — Р. 548–550.

¹⁴ *Cicero. Works.* — Cambridge, Mass. ; London, 1997. — Vol. 4. — Р. 328–331.

Представники сенсуалістичного напрямку — Ш. Батте, Е. Бонно де Кондільяк, Д. Дідро — наголошували на природності вільного порядку розміщення слів, що відображає враження в тій послідовності, в якій людина їх отримує¹⁵. Серед тих, хто обстоював цю концепцію, слід відзначити А. Плюша, який у книзі «Механізм мов і мистецтво їх викладати» висловив погляди, протилежні раціоналістичним. На відміну від Г. Жирара і Н. Бозе, переконаних у перевагах французької мови над іншими, автор стверджував, що французька та інші мови, позбавлені флексій, не є повноцінними. На прикладі кількох європейських мов, що не мають відмінкових закінчень, Плюш простежив повну залежність значення речення від порядку слів у ньому:

Мова	Речення та його значення	Речення зі змінним розташуванням слів та його значення
французька	<i>Le jeune Hébreu tua le Philistin</i> — «Молодий гебрей убив філістимлянина».	<i>Le Philistin tua le jeune Hébreu</i> — «Філістимлянин убив молодого гебрея».
італійська	<i>Il Giovanetto uccise il Philistino</i> — «Парубок убив філістимлянина».	<i>Il Philistino uccise il Giovanetto</i> — «Філістимлянин убив парубка».
англійська	<i>The boy killed the Philistine</i> — «Парубок убив філістимлянина».	<i>The Philistine killed the boy</i> — «Філістимлянин убив парубка» ¹⁶ .

Відображенням природного словопорядку, за словами автора, є саме інверсія, тому Плюш наполягав на збереженні інверсійного порядку слів при перекладі текстів латинських і давньогрецьких авторів. Не варто руйнувати те, що завоює та є приємним на слух, переставляючи слова в порядку, наближеному до французького: «Цей природний порядок я майже завжди бачу зруйнованим тиранічною одноманітністю нашої граматики... Це означає позбавляти чудові латинські звороти справжніх прикрас і привчати свою свідомість без відрази ставитися до грубощів і простоти»¹⁷.

Ідеї Плюша певною мірою перейняв німецький філософ Й. Г. Гаман. У розвідці «Різноманітні зауваги щодо сполучення слів у французькій мові» (1760) він виражав несхвальне ставлення до переробки структури речень у писаннях давніх авторів, пояснюючи це, як і Плюш, спотворенням краси і витонченості висловлювання. Як і його попередники, Й. Г. Гаман звертав увагу на можливість інверсії в мовах, у яких наявні відмінкові парадигми. На прикладі рідної для нього німецької мови він указував на незмінність змісту речення при переставлянні його членів:

Член речення на першому місці	Речення та його значення
підмет	<i>Er hat mir das Buch gegeben</i> — «Він дав мені книжку».
частина присудка	<i>Gegeben hat er mir das Buch</i> — «Дав він мені книжку».
непрямий додаток	<i>Mir hat er das Buch gegeben</i> — «Мені він дав книжку».
прямий додаток	<i>Das Buch hat er mir gegeben</i> — «Книжку він мені дав».

Зміст залишається однаковим, речення відрізняються лише логічним наголосом. На думку автора, «що різноманітніші та що виразніші у граматичній будові зміни відмінюваних частин мови, тобто іменників і дієслів, то вільніше їхне

¹⁵ Вакуленко С. В. Знач. праця. — С. 87–88.

¹⁶ Pluche A. La Mécanique des langues et l'art de les enseigner. — Paris, 1751. — P. 120–122.

¹⁷ Ibid. — P. 127–128.

синтаксичне сполучення. У французькій граматичній будові цих ознак або не так багато, або вони не такі виразні, тому інверсія в ній виключається»¹⁸.

Отже, у поглядах раціоналістів і сенсуалістів розуміння поняття «інверсія» не було однаковим. Якщо для прихильників раціоналістичних поглядів інверсія — аномальне відхилення від природного словопорядку, то для сенсуалістів, навпаки, є відображенням природності, тобто тим, чого завжди треба прагнути.

У слов'янській мовознавчій науці зауваження щодо розташування слів містить «Грамматика Славенска правилное Свнтагма» М. Смотрицького. У кінці третьої частини «Граматики» автор подає параграф «У чинѣ грамматичѣстѣ», звертаючи увагу лише на деякі практичні правила розташування слів у реченні, але не подаючи ні прикладів, ні будь-якого теоретичного обґрунтування¹⁹.

На початку XIX ст., з подальшим розвитком граматики, у нашому мовознавстві запанували ідеї французьких граматиків. Певний внесок у вчення про порядок слів зробили харківські автори І. Орнатовський та І. Тимківський. Учені стверджували, що порядок слів у російській мові є логічним, але певною мірою вільним. «Порядок слів є частково необхідним, логічним, частково довільним, риторським або віршувальним», — зазначав І. Тимківський, подаючи низку правил і прикладів. «Конечність вимагає, щоб на початку був підмет, задля ясності присудка, потім стан або дія підмета, що позначається дієсловом, потім предмети дії...» — у такому порядку повинні розміщуватися члени речення²⁰. Л. Г. Якоб, який працював у Харківському університеті в 1806–1809 рр., як і І. Тимківський, уживав термін «логічний порядок». Учений звертав увагу на більш або менш суворе дотримання цього порядку в різних мовах²¹, яке І. Орнатовський пояснював наявністю або відсутністю відмінкових закінчень²².

Серед інших представників Харківського університету на згадку заслуговує й Н. Пакі де Совіньї, автор граматики, що з'явилася в двомовному виданні з паралельними французьким і російським текстами. Як і більшість французів, він схилився до раціоналістичних поглядів, але дещо м'якших, ніж у його попередників. Спираючись на їхній досвід, він виокремлював мови аналогічні і транспозитивні (переносні)²³. У мовах першого типу інверсія (термін було перекладено російською як *разнос*²⁴, *перемена*, *разноска*²⁵) призводить до спотворення змісту, тому є недопустимим відхиленням від природного словопорядку в прозаїчній конструкції, але вона допускається в мові віршованій — для досягнення гармонії висловлювання. У транспозитивних мовах інверсія можлива не тільки в поезії, а й у прозаїчному мовленні. Для позначення порядку слів, відмінного від

¹⁸ Hamann J. G. Vermischte Anmerkungen über die Wortfügung in der französischen Sprache, zusammengeworfen, mit patriotischer Freyheit, von einem hochwohlgelährten Deutsch-Franzosen // Hamann J. G. Sämtliche Werke / Historisch-kritische Ausgabe von J. Nadler. — Wien, 1949. — Bd 2. — S. 130–131.

¹⁹ Грамматика Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого / Сост. Е. А. Кузьмина. — М., 2000. — С. 453–454.

²⁰ Тимковський І. Опытный способ к философическому познанию российского языка. — Х., 1811. — С. 37–38.

²¹ Якоб Л. Г. Начертание всеобщей грамматики, для Гимназий Российской Империи. — СПб., 1812. — С. 102–103.

²² Орнатовський І. Новейшее начертание правил российской грамматики на началах всеобщей основанных. — Х., 1810. — С. 218–219.

²³ Paquis de Sauvigny N. Grammaire générale, philosophique et littéraire des langues ou la clef des langues et les lettres: ouvrage classique et didactique. — Charkow, 1823. — P. 1. L. 1. — Ğ. 72–73.

²⁴ Ibid. — P. 109–113.

²⁵ Paquis de Sauvigny N. Grammaire ou Méthode Française. — Charkow, 1823. — T. 2. — P. 7–9.

природного, автор використовував також поняття «hyperbate» (перекладене російською як *ипербат*), яке він по суті не відрізняв від інверсії²⁶.

Починаючи з другої чверті XIX ст., у Галичині з'являються українські граматики, в яких формулюються правила розміщення слів у реченні також під впливом французької граматики раціоналістичного напрямку. Серед їхніх авторів проблеми словопорядку торкалися Й. Левицький, О. Огоновський, І. Могильницький, О. Попович, С. Смаль-Стоцький. Учені визнавали двоїстість розташування слів в українському реченні, спираючись на запозичену з Франції ідею природного порядку слів: підмет — присудок — додаток. Визначення цього порядку є дещо варіативним: *правильний, або простий*, в О. Огоновського («Чоловік зь злости зробить яке лихо другому») ²⁷; *звичайний* в О. Поповича («Учитель хвалить ученика») ²⁸; *логічний (граматичний)* в І. Могильницького («Сонце есть тілом круглым») ²⁹; *нормальний* у С. Смаль-Стоцького («Наймолодша дитина бідної вдови спала») ³⁰. Натомість інший порядок слів учені визначають як *переставний* («Післе смерти Святослава въ Києві ставъ княземъ його старший сынъ Ярополкъ») ³¹, або *свобідний* («Понад Дніпром поуз гір є багато печер») ³². С. Смаль-Стоцький вказує на вживання присудка після підмета за наявності додатка або обставини на початку речення («В однім городі жив купецъ; у него не стало товарів») та зазначає схожість цього випадку з інверсією в німецькій мові («In einer Stadt lebte ein Kaufmann; dem waren die Waren ausgegangen») ³³, розуміючи, таким чином, інверсію приблизно так само, як і Н. Бозе.

Докладнішу класифікацію різновидів порядку слів запропонував 1931 р. М. Перегінець, виокремивши такі типи:

1) природно-логічний, або узуальний (звичаєвий), який полягає в принципі причинової залежності і становить формальне відображення послідовної залежності окремих членів словосполучення й принципу двочленної організації речення: на першому місці стоїть підмет, на другому — чинність, стан, ознака, присудковість узагалі, зумовлена підметом, на третьому — залежні іменники (з узгодженими прикметниками чи без них): *Ліс дрімає в передранішній утомі*;

2) контактний — близький до узуального, що впорядковує складові частини відповідно до їхніх внутрішніх зв'язків, уникаючи розділення зв'язаних між собою мовних одиниць; характеризує синтаксично нерозгорнені словосполучення, що починаються із залежних іменників (об'єктів): *Чабана Ілька згадували вони*;

3) словопорядок, зумовлений конкретністю, реальністю окремих понять (протилежний контактному, поряд стоять конкретні, близькі за змістом частини словосполучень, а складники, позбавлені цих ознак, відсуваються далі; служить для досягнення унаочнення): *Ситий голодного не розуміє*;

4) імпульсивний, або збуджувальний (служить для зосередження уваги співрозмовника на певному складовому елементі і досягається за допомогою розташування цього елемента на першому місці в реченні): *Хліба й видовиськ хочемо ми*;

²⁶ *Raquis de Sauviny N. Grammaire générale*— P. 109–113.

²⁷ *Огоновський О. Граматика руского языка для школь середнихъ.*— Львов, 1889.— С. 257.

²⁸ *Попович О. Руска граматика для шкіл народних.*— Відень, 1916.— Ч. 2.— С. 86–87.

²⁹ *Фільольогічні праці І. Могильницького / Видав М. Возняк.*— Л., 1910.— С. 204.

³⁰ *Граматика руської мови / Улож. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер.*— Відень, 1914.— С. 157.

³¹ *Огоновський О. Зазнач. праця.*— С. 258.

³² *Граматика руської мови.*— С. 158.

³³ *Smal-Stockyj S. Ruthenische Grammatik.*— Berlin ; Leipzig, 1913.— S. 138.

5) імпресивний, або напружувальний (перенесення головного для певної ситуації елемента на кінець речення з метою тримати читача чи слухача в непевності, у напруженому стані, посилити його цікавість і увагу): «На майдан тремтяти тині розквітлий кидає *каштан*» (М. Рильський);

6) музичний, або ритмічний (упорядковує складники згідно з вимогами ритмики й мелодики, а не логічного, психологічного чи граматичного взаємозв'язку окремих складників; характеризує переважно художню мову):

«Мій перший погляд дитячий
На заграву сонця *унав*,
І промінь яскраво гарячий
Мої очі уперше *скупав*»

(Д. Загуд) ³⁴.

Близькою до типології М. Перегінця є класифікація Ю. Шереха (Шевельова), який, крім узуального, імпульсивного та імпресивного, виділяє два розповідні типи (просторово-розповідний і часово-розповідний). Перший тип відзначається розташуванням присудків на першому місці з метою звернення уваги читача на те явище, про яке говориться в реченні, даючи змогу охопити описом увесь простір: «*Блищала на сонці черепиця дахів, світилися вікна в мечетях, нашів нагрітий камінь, горіли, як маки, фези...*» (М. Коцюбинський). Другому типу властиве перенесення присудків на кінець речення з метою підкреслення динаміки подій: «Не один нащадок Прометея блискучу іскру з неба *здобував*, і безліч рук до неї *протягалося*» (Л. Українка) ³⁵.

Таким чином, усі типи словопорядку, крім першого, можна віднести до інверсивного — згідно з поширеним тепер терміновжитком. З наведених типів порядку слів видно, що неінверсивним є той словопорядок, що становить ідеальну нейтральну схему розташування слів у реченні.

У дослідженнях з української мови другої половини ХХ ст. і в наші дні поряд із визнанням притаманного їй засадничо вільного словопорядку вживається й поняття порядку слів звичайного. На думку С. Я. Єрмоленко, А. Й. Багмут, П. С. Дудика, вільний порядок слів характеризується відносною незакріпленістю постійних місць за членами речення ³⁶. Щодо звичайного, або прямого, порядку існує твердження, що він є таким, коли підмет передує присудкові. Прямий порядок другорядних членів речення встановлюється на рівні словосполучення: узгоджене означення стоїть перед означуваним словом, обставина може бути у пре- і постпозиції щодо присудка, додатки, як правило, постпозитивні (К. М. Плиско, Л. П. Гнатюк) ³⁷ та обов'язково стоять після підмета, коли форми називного і знахідного відмінків збігаються (Ю. Шерех, Б. М. Кулик, К. Ф. Шульжук) ³⁸. Прямому словопорядкові українські мовознавці протиставляють зворотний, або інверсивний. В українській мові термін

³⁴ *Перегінця М.* Синтаксичне вживання граматичних форм // Підвищений курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського.— Х., 1931.— С. 202–203.

³⁵ *Шерех Ю.* Нарис сучасної української літературної мови.— Мюнхен, 1951.— С. 145–147.

³⁶ *Єрмоленко С. Я.* Знач. праця.— С. 133.; *Багмут А. Й.* Порядок слів // Українська мова: Енциклопедія.— С. 507; *Дудик П. С., Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови.— К., 2010.— С. 126.

³⁷ *Плиско К. М.* Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення.— Х., 1992.— С. 24–25; *Гнатюк Л. П., Бас-Конюченко О. В.* Українська мова. Особливості практичного застосування.— К., 2006.— С. 183.

³⁸ *Шерех Ю.* Знач. праця.— С. 140.; *Кулик Б. М.* Курс сучасної української літературної мови.— К., 1965.— Ч. 2.— С. 119; *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови.— К., 2004.— С. 176.

«інверсія» почав функціонувати у фаховій літературі з середини ХХ ст., уперше з'явившись у «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського в розділі «Просте речення», де його пояснено як «перестановку, навмисне відхилення від звичайного порядку слів»³⁹. До того часу використовували інші терміни: порядок слів «переставний» (О. Огоновський), «порушений» (К. Німчинов)⁴⁰.

Нині термін «інверсія» набув чималої популярності. Ним користується більшість мовознавців для позначення переміщення будь-якого члена речення зі свого звичайного місця на інше з метою надання йому більшої виразності та значущості. Тому інверсія пов'язується з виконанням стилістичної функції (С. Я. Єрмоленко, О. О. Селіванова, С. О. Караман та ін.)⁴¹. По-іншому підходить до трактування інверсії А. Й. Багмут, диференціюючи прямий і зворотний словопорядок (відносячи їх до звичного), з одного боку, та інверсію, що є виразним стилістичним засобом, — з другого. Дослідниця зазначає: «Поширенішим є прямий порядок слів, коли підмет передує присудкові: *День згасав. Сонце сіло за лісом*. При зворотному порядку слів присудок передує підметові: *Наближався поїзд. Біля дороги росли великі дерева*». Сутність інверсії, на думку А. Й. Багмута, полягає в акцентуванні уваги на певному слові завдяки його незвичній позиції в реченні з метою надання тексту особливого звучання: «Ось і сьогодні вечір чорногривий, неначе кінь басує вороний»⁴². Таким чином, говорячи про інверсію, дослідниця прямо не вказує на її дотичність ні до головних, ні до другорядних членів речення. Подібні погляди висловлює й М. У. Каранська, так само виокремлюючи три типи словопорядку: прямий («В городах земля одягнена в камінь і залізо і недоступна»), зворотний («Небо скуйовджене і розколосане дрантя спустило на темні бори») та інверсивний («Ви служите де? Мачухою стала на вулиці тьма»). На відміну від А. Й. Багмута, дослідниця не обмежує визначення прямого та зворотного словорозташування відношенням лише до головних членів речення та не надає зворотному порядку статусу «звичного». За її словами, зворотний порядок слів спричиняється певними умовами висловлення, наприклад, віршуванням⁴³. Що ж до інверсії, то обидві дослідниці відзначають її стилістичну функцію, але не уточнюють, яких саме членів речення вона стосується.

В українській мові існує кілька випадків, коли інверсія є обов'язковою і стилістично нейтральною. Більшість учених (Л. А. Булаховський, Б. М. Кулик,

³⁹ Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського.— К., 1951.— Т. 2.— С. 134. Розділ про просте речення написав Ю. В. Шевельов, чиє прізвище не було зазначено в книжці, оскільки він після війни опинився на Заході. У 1963 р. в Нідерландах вийшла друком англомовна версія його «Синтаксису», де, однак, немає двох останніх параграфів (17-го та 18-го) українського тексту, а виклад завершується прикінцевою фразою 16-го параграфа (Shevelov G. Y. The Syntax of Modern Literary Ukrainian. The Simple Sentence.— The Hague, 1963.— Р. 311). Отже, є підстави припустити, що 17-й і 18-й параграфи були додані самим Л. А. Булаховським, і першу появу терміна «інверсія» в українському мовознавстві (18-й параграф) слід пов'язувати з його ім'ям.

⁴⁰ Німчинов К. Синтакса. Синтаксичне уживання граматичних форм // Загальний курс української мови. Лекції / За ред. Л. А. Булаховського.— Х., 1929–1930.— С. 247.

⁴¹ Єрмоленко С. Я. Зазнач. праця.— С. 68; Селіванова О. О. Зазнач. праця.— С. 180; Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова.— К., 2011.— С. 407.

⁴² Багмут А. Й. Порядок слів.— С. 507–508.

⁴³ Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови.— К., 1995.— С. 150

Ю. Шерех, К. Ф. Шульжук)⁴⁴ переконана щодо її необхідності в словах автора, які стоять усередині прямої мови («Нас ждуть поневолені народи Європи, — підбирав Сагайда не раз чути слова. — Нас послано звільнити їх») або після неї («А навіщо ж мені без діла говорити? — сказав Карпо»). Інверсія потрібна й тоді, коли цього вимагає ситуація для встановлення зв'язку зі словами сусіднього речення або словосполучення (О. Синявський, Ю. Шерех)⁴⁵: «Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою рососою» (М. Коцюбинський). Нерозв'язаним залишається питання про речення, в яких присудок позначає буття, існування, становлення, перебіг дії в часі (*Настала весна. Стояло тепле літо*), та речення, що мають обставину на початку (*Від страху бути захопленими серед козаків почала зростати тривога*), адже стосовно них серед учених існують два різних погляди. Прихильники першого називають порядок слів у цих реченнях інверсованим, але вважають, що він сприймається цілком природно; переміщення підмета на перше місце, навпаки, є незвичним, стилістично маркованим⁴⁶. Прихильники другого називають словопорядок у подібних реченнях прямим. Інверсією є препозиція підмета, що надає реченню стилістичного забарвлення. Такого погляду дотримуються М. У. Каранська та К. М. Плиско щодо речень першого типу⁴⁷ і К. М. Плиско — щодо речень другого типу⁴⁸.

Як бачимо, поняття інверсії хоч і пройшло тривалий шлях розвитку, але ще й досі перебуває в процесі становлення. Розуміння інверсії представниками різних мовних традицій, очевидно, почасти залежить від того, що кожен вкладає в її тлумачення дещо інакший зміст, виходячи з характеристик власної мови. У сучасній українській науці вчені також не дійшли єдиної думки щодо цього мовного феномену. Наявність різних поглядів на це поняття зумовлює потребу його подальшого вивчення.

(Харків)

O. O. SHUKHOVA

ON THE GENESIS AND ESSENCE OF THE SYNTACTIC NOTION OF *INVERSION*

The article attempts to trace the history of the emergence and development of the notion of *inversion* from the old times until nowadays. Special attention is given to the treatment of this linguistic phenomenon in the Ukrainian scholarly tradition; existing viewpoints on this problem are compared, the acceptance of such notions as *direct* and *inverted* word order is determined.

Key words: word order, inversion, analogous languages, transpositive languages.

⁴⁴ Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. — К., 1955. — С. 206; Кулик Б. М. Зазнач. праця. — С. 121.; Шерех Ю. Зазнач. праця. — С. 143; Шульжук К. Ф. Зазнач. праця. — С. 178.

⁴⁵ Синявський О. Норми української літературної мови. — Х., 1931. — С. 196; Шерех Ю. Зазнач. праця. — С. 143.

⁴⁶ Кулик Б. М. Зазнач. праця. — С. 122; Шульжук К. Ф. Зазнач. праця. — С. 178–179.

⁴⁷ Каранська М. У. Зазнач. праця. — С. 151; Плиско К. М. Зазнач. праця. — С. 25.

⁴⁸ Плиско К. М. Зазнач. праця. — С. 27.